

УДК 340.0

А.М. ШУЛЬГА, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОБ'ЄКТИВНО ПРОТИПРАВНЕ ДІЯННЯ, ОБ'ЄКТИВНО ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА

Ключові слова: винне діяння, безвинне діяння, об'єктивно протиправне діяння, об'єктивно правомірна поведінка

Категорія «склад правопорушення» («юридичний склад правопорушення») як конкретизація загальних (родових) ознак правопорушення і юридична підстава притягнення суб'єкта правопорушення до юридичної відповідальності дозволяє відмежувати власне правопорушення від інших видів протиправної поведінки, виокремити такий її вид, як об'єктивно протиправне діяння. У свою чергу, прямою протилежністю об'єктивно протиправному діянню можна назвати об'єктивно правомірну поведінку. Відповідно метою даної статті є висвітлення особливостей юридичної природи таких видів юридично значущої поведінки як «об'єктивно протиправне діяння» і «об'єктивно правомірна поведінка».

Науковці звертають увагу на те, що усі «неправомірні дії» загалом являють собою правопорушення (злочини й проступки) і об'єктивно протиправні діяння. Розходження між ними в тому, що правопорушення породжує, поряд з іншими правовідносинами, відносини юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної або іншої), а об'єктивно протиправне діяння не тягне за собою юридичної відповідальності [1, с.192].

В юридичній літературі наголошують, що будь-яке правопорушення завжди є протиправним діянням. Проте не будь-яке протиправне діяння є правопорушенням. Необхідно, щоб певне діяння було результатом вільного волевиявлення правопорушника (було винною поведінкою). Зрозуміло, що свобода

да волі індивіда є досить умовною. Вона залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних обставин. Однак при юридичній оцінці поведінки людини необхідно, щоб у неї була можливість вибору варіанту поведінки, можливість чинити за власним розсудом. Якщо ж у індивіда такої свободи вибору немає, якщо він не здатний усвідомити протиправність своєї поведінки, якщо поза залежності від своїх вольових устремлінь і бажань він все-таки об'єктивно порушує норму права, має місце не правопорушення, а об'єктивно протиправне діяння [2, с.528].

З огляду на зазначене, об'єктивно протиправне діяння являє собою безвинне діяння, тобто діяння, котре не є правопорушенням, оскільки у складі правопорушення як певної сукупності його формально-юридичних ознак («об'єктивних, суб'єктивних») немає такої ознаки (елементу) як «суб'єктивна сторона»: «вина» – обов'язкова, а не факультативна ознака суб'єктивної сторони, тому її відсутність завжди означає і відсутність власне «суб'єктивної сторони». Проте, на нашу думку, розуміння юридичної природи об'єктивно протиправного діяння може бути і більш широким. Об'єктивно протиправним діянням може бути діяння, яке має лише об'єктивні ознаки («об'єкт», «об'єктивна сторона») складу правопорушення, тобто коли відсутні усі його суб'єктивні ознаки (елементи) або таким є діяння, у складі якого мають місце об'єктивні елементи за відсутності принаймні хоча б одного з таких суб'єктивних елементів складу правопорушення як «суб'єкт» чи «суб'єктивна сторона». Такий підхід до розуміння юридичної природи об'єктивно протиправного діяння в навчальній літературі ми використовуємо з 2006 р. [3, с.226–227]. На сьогодні відповідний підхід також репрезентує низка навчальних видань. Приміром, вказується, що «Об'єктивно протиправна поведінка – це протиправна, соціально шкідлива поведінка фізичної або юридичної особи, яка не містить складу правопорушення, але при цьому тягне за собою негативну юридичну реакцію з боку держави» [4, с.289].

Гадаємо, що більш точним буде формулювання, згідно з яким: *об'єктивно протиправне діяння – це діяння у складі якого, як сукупності обов'язкових юридичних ознак правопорушення, відсутні суб'єктивні ознаки (суб'єкт, суб'єктивна сторона) або відсутня яка-небудь одна із цих ознак.* Термінологія, відповідно до якої, з огляду на перелік ознак об'єктивно протиправної поведінки, така поведінка є поведінкою, «яка не містить складу правопорушення» не є абсолютно точною. Адже поняттям складу правопорушення охоплюються чотири елементи (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), тому у визначенні поняття необхідно конкретизовано вказувати, які саме елементи складу правопорушення («об'єктивні» чи «суб'єктивні» елементи) дана поведінка «не містить» (або вказувати, які лише елементи складу правопорушення дана поведінка «містить»). «Об'єктивно протиправна поведінка» припускає (за визначенням) відсутність у складі правопорушення його «суб'єктивних елементів» (суб'єкт, суб'єктивна сторона) або принаймні одного з них.

У літературі іноді пишуть: «До протиправних діянь, що не становлять правопорушень, належать діяння з «усіченим» складом правопорушення (безвинні дії, об'єктивно протиправна поведінка малолітніх, душевнохворих і ін.)» [5, с.231]. Проте, на нашу думку, у даному контексті використання терміна «усічений склад правопорушення» є недостатньо коректним, оскільки, як уже зазначалось, «усічений склад правопорушення» (так само як і «повний склад правопорушення») є підставою для притягнення до юридичної відповідальності. Але об'єктивно протиправне діяння навпаки припускає ненастання юридичної відповідальності (в силу відсутності у складі правопорушення певного суб'єктивного елементу – «вини» або «суб'єкта правопорушення»).

Серед неправомірних (протиправних) діянь, тобто тих, які суперечать нормам права, їх порушують, є підстави як пряму протилежність розрізняти: а) *винні діяння*; б) *безвинні діяння*.

Винне діяння – це усвідомлений, вольовий вчинок людини, зовнішньо виражений у формі дії (активної поведінки) або бездіяльності (пасивної поведінки). *Винне діяння* можна вважати синонімом «правопорушення», оскільки термін «винна дія» зустрічається в текстах актів законодавства України у контексті визначення поняття відповідного правопорушення. Приміром, адміністративним правопорушенням «визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність...» (ст.9. Кодексу України про адміністративні правопорушення). Однією з підстав звільнення працівника з ініціативи роботодавця є факт наявності «винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності...» (ст.41 Кодексу законів України про працю).

Як бачимо, термін «винне діяння» фактично є синонімом «правопорушення». Термін «винне діяння» є тією істотною ознакою правопорушення, котра звертає увагу на обов'язковість врахування при правовій кваліфікації діяння як правопорушення такого елементу його складу як *вина*. Одночасно термін «винне діяння» припускає, що існують і «безвинні діяння».

«Безвинне діяння» є прямою протилежністю «винного діяння». «Безвинне діяння» як прикладна категорія вказує, що у складі правопорушення відсутній такий його елемент як «суб'єктивна сторона правопорушення» (немає *вини*: немає *умислу*, немає *необережності*).

Безвинне діяння в правознавстві позначається терміном *казус* (від лат. – *casus*). «Казус» [6, с.269] – це *випадкова дія*, котра відрізняється від дії навмисної або необережної тим, що має зовнішні ознаки правопорушення, але позбавлена елемента *вини*, в силу чого не тягне за собою юридичну відповідальність (приклад: людина йшла по зледенілій дорозі, поскоковзнула і, падаючи, збила з ніг іншу людину, котра в результаті падіння одержала тяжке тілесне ушкодження).

Від казусу як *випадкової дії* необхідно відрізняти казус як *подію*, тобто термін «казус» також має в сфері права значення *події*, яка

настає не в силу спрямованої на неї волі особи і тому не може бути передбаченою за даних умов (приклад: падіння літака внаслідок відмови двигуна в результаті влучення в нього птаха – казус). Казус (у даному значенні) – *обставина*, яка є підставою звільнення від відповідальності (її не можна передбачати, а тому – запобігти у відповідній ситуації) [7, с.219].

У кримінальному законодавстві деяких держав (приміром, у Російській Федерації) [6, с.403] закріплено й розкрито зміст поняття «безвинне заподіяння шкоди», яким охоплюються відповідні безвинні діяння (діяння, які визнаються здійсненими безвинно). Безвинне діяння не є результатом вільного волевиявлення особи (відсутня можливість вибору іншого варіанту поведінки), тому, за загальним правилом, не тягне за собою юридичну відповідальність (припускає її *ненастання*). Разом з тим, цивільне право України допускає як виняток із загального правила відповідальності за безвинне діяння («відповідальність без вини») *за договором, за законом* (у випадку заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки). Подібного роду *договірна відповідальність* за заподіяний матеріальний збиток, у вітчизняній літературі стосовно міжнародного права, а в іноземній – також і стосовно цивільного права, називається *абсолютною («об'єктивною»)* [6, с.2]. Цивільно-правова відповідальність за безвинне діяння («відповідальність без вини»), яка настає *за законом* у випадку заподіяння шкоди *джерелом підвищеної небезпеки* припускає, що *суб'єктом* такого діяння загалом може бути не тільки *фізична особа*, але і *юридична особа* «яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки» (ст.1187 Цивільного кодексу України).

Об'єктивно протиправне діяння «за логікою речей» також припускає, що у складі правопорушення може бути відсутнім і такий його елемент як «суб'єкт правопорушення» (є протиправне діяння, але *суб'єкт* його здійснення не є *деліктоздатною* особою). Інакше кажучи, як об'єктивно протиправне діяння має *кваліфікуватись* не тільки безвинне дія-

ння, але і діяння *неделіктоздатної* особи, котре *об'єктивно* порушує певну норму права. *Об'єктивно протиправне діяння* як діяння *неделіктоздатної* особи, за загальним правилом, *унеможливорює її юридичну відповідальність*, оскільки категорії «неделіктоздатна особа» і «вина» несумісні. Певні фізичні особи (малолітні, душевнохворі) не визнаються *суб'єктами правопорушень* саме в силу відповідних властивостей, особливостей їхньої психіки: їхня протиправна поведінка припускається *безвинною*. Приміром, згідно із ст.31 Цивільного кодексу України «малолітня особа не відповідає за заподіяну нею шкоду». У зв'язку із чим науковці пишуть: «Наприклад, якщо малолітня дитина зробила підпал дачі, то вона не може нести кримінальної відповідальності... її діяння породжує цивільно-правові відносини – у потерпілого з'являється право на відшкодування понесеного збитку» [1, с.192], який відшкодовують батьки, опікуни тощо.

Зазначене свідчить про необхідність виокремлення (розрізнення) таких *видів* об'єктивно протиправного діяння як *безвинне діяння і діяння неделіктоздатного суб'єкта*, тобто *об'єктивно протиправне діяння* – це: 1) безвинне діяння; 2) діяння неделіктоздатного суб'єкта.

Прямою протилежністю *об'єктивно протиправному діянню* є *об'єктивно правомірна поведінка* як один із можливих *видів* правомірної поведінки *за характером зв'язку із самоконтролем*. Саме за таким критерієм, на нашу думку, необхідно виокремлювати правомірну поведінку: а) *усвідомлювану* і б) *не усвідомлювану*. Саме «усвідомлювана» правомірна поведінка являє собою даного роду поведінку як «масове соціальне явище» [8, с.565]. «Неусвідомлювана» правомірна поведінка – це *об'єктивно правомірна поведінка*. Іноді людина з певних причин чинить правомірно, але *не знає*, хоча *може знати*, що формально її поведінка кваліфікується як правомірна. Відсутність усвідомлення людиною *правомірності* вчиненого нею (людина при цьому суб'єктивно може думати, піклуватись, приміром,

лише про моральність своєї поведінки) не унеможливило певну об'єктивну соціальну цінність і такого виду поведінки. Головним тут є сам *факт* правомірної поведінки, наявність саме правомірної, а не протиправної поведінки у відповідній ситуації.

З іншого боку, *об'єктивно правомірною поведінкою* є і поведінка коли людина чинить правомірно, хоча має певні *розлади в інтелектуальній, вольовій сфері* своєї психічної діяльності. Прикладом такої поведінки є передбачене ст.225 Цивільного кодексу України укладення *правочину*, приміром, людиною, яка не усвідомлювала значення своїх дій. Такий правочин є правомірним: за відсутності судового рішення про його визнання недійсним, в силу «презумпції правомірності правочину» (ст.204 Цивільного кодексу України).

З огляду на усе зазначене, в узагальнюючому плані необхідно зробити висновок, що серед видів *юридично значущої поведінки* є підстави для виокремлення: 1) *об'єктивно протиправного діяння* – а) безвинного діяння; б) діяння неделіктоздатного суб'єкта і 2) *об'єктивно правомірної поведінки*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. Б. Лазарева. – 2-е изд.,

перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1996. – 472 с.

2. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.

3. Шульга А. М. Основы теории государства и права : краткое учеб. пособие / А. М. Шульга. – Х. : Прометей-Прес, 2006. – 260 с.

4. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.

5. Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави : монографія / Ю. Ф. Кравченко. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 406 с.

6. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 790 с.

7. Харитонов Е. О. Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство : учеб. пособие / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. – К. : А.С.К., 2001. – 832 с.

8. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2-х т. Т. 2. Теория права / под ред. проф. М. Н. Марченко. – М. : Изд-во «Зерцало», 1998. – 656 с.

Шульга А. М. Об'єктивно протиправне діяння, об'єктивно правомірна поведінка / А. М. Шульга // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 846–849 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12samopp.pdf>

Висвітлено особливості юридичної природи таких видів юридично значущої поведінки як «об'єктивно протиправне діяння» і «об'єктивно правомірна поведінка».

***

Шульга А.М. Объективно противоправное деяние, объективно правомерное поведение

Освещены особенности юридической природы таких видов юридически значимого поведения как «объективно противоправное деяние» и «объективно правомерное поведение».

***

Shulga A.M. Objectively Illegal Act, Objectively Lawful Behaviour

Article shines features of the legal nature of such kinds of legally significant behaviour as «objectively illegal act» and «objectively lawful behaviour».